

דתישכונע

פרשת משפטים, תשע"ט, מספר 1305

וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה

יעקב חבה

להורג בשוגג - ללא צדייה. יתרה מכך, יש בפסוק האחרון תוספת תיאור למעשה של ההורג בכוונה; התורה מתארת שההורג הזיד ושעשה כן בערמה. הפסוק האחרון מוסיף גם משהו לעניין העונש, בקובעו שההורג ילקח למיתה "מעם מזבחי", ולא סתם 'מות יומת'.

יש לבחון, אם כן, מהי משמעות הביטוי "בערמה"; האם התורה באה לתאר רק מיהו המזיד, שאליו התייחסה גם בפסוק הראשון, או שאולי יש לתוספת "בערמה" משמעות מיוחדת, כך שנסכיבות ההריגה בפסוק השלישי שונות מאלו שבפסוק הראשון.

המקורות התנאיים אכן דורשים פסוק זה בדרכים שונות. ברייתא אחת⁵ קובעת, שהתיאור "בערמה" נועד למעט מקרים של רופא, אב או רב הרודה בבנו או בתלמידו, וגרם למותו של המטופל, הבן, או התלמיד. הללו אינם נענשים בעונש מוות, שכן "ראף על פי שהיו מזידין, אינן מערימין". הם בגדר מזידיים ביחס למעשה אך לא ביחס לתוצאה, ועל כן אינם "מערימין", כלשון הברייתא.⁶

במכילתא דרשב"י⁷ מיוחס התיאור "בערמה" להלכה של "המתכוון להרוג את זה והרג את זה". לדעת רבי שמעון הוא פטור, ואילו החולקים עליו, הסבורים שבמקרה זה חייב מיתה, למדים מן הביטוי "בערמה" לפטור את המתכוון להמית גוי והרג ישראל, וכן לפטור את המתכוון להרוג בן שמונה והרג בן תשע.

ברייתא אחרת⁸ למדה מכאן: "להוציא חרש, שוטה וקטן שאינן מערימין", דהיינו שלא ניתן לייחס להם כוונת זדון ממש כשל אדם בגיר, שכן הם אינם מסוגלים להבין את מלוא החומרה של מעשיהם. בתלמוד הירושלמי מובאת ברייתא⁹ הלמדה מכאן, שההתראה צריכה לכלול גם את סוג המיתה שהעברין צפוי לה, ולא רק את היותו צפוי לעונש מוות.

הפסוקים בפרשתנו מתארים את עבירת ההמתה על דרגותיה השונות, וקובעים (כא:יב-יד):

מִפֶּה אִישׁ יָמַת מוֹת יוֹמַת. וְאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱ-לֹהִים אָנָּה לְיָדוֹ וְשָׁמַתִּי לְךָ מְקוֹם אֲשֶׁר נָוֶס שָׁמָּה. וְכִי יִזְד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהַרְגוֹ בְּעֶרְמָה מֵעַם מִזְבְּחֵי תִקְחֶנּוּ לְמוֹת.¹

הפרשנות המקובלת היא שהתורה מבחינה בין רוצח במזיד למי שעשה כן בשוגג.² הפסוק הראשון עוסק במי שהרג במזיד שדינו מיתה,³ ואילו הפסוק השני עוסק במי שהרג בשוגג, וקובע שעליו לגלות לעיר מקלט.⁴

תפקידו של הפסוק השלישי ברור פחות. על פניו הוא עוסק במי שהרג את רעהו במתכוון. מעידות על כך המילים "וכי יזד", וכן העונש המוטל על ההורג בפסוק זה, שהוא עונש מיתה: "מעם מזבחי תקחנו למות". אלא שאם כך, לא ברור מדוע פוצל העיסוק בהורג במזיד לשני פסוקים – הראשון והשלישי, מה עוד שמפרידה ביניהם ההוראה באשר

* ד"ר יעקב חבה הוא סגן הדיקן של הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ לסקירה מלאה של התייחסויות התנ"ך לעבירות הרצח וההריגה, ראו א' אהוביה, "לא תרצח (שמות, כ, יג) - עיון ביחס המקרא אל שפכות דמים", בית מקרא כז (תשמ"ב) 133; א"צ עמיאל, אנציקלופדיה מקראית, ערך: "רצח", כרך ז, עמ' 426. לסקירה כזו והשוואה לחוקים קדומים אחרים ראו פ' דיקשטיין "שוגג ומזיד; אונס ורצון" המשפט העברי ד (תרצ"ג) 27, עמ' 37-45; M. Sulzberger, *Ancient Hebrew Law of Homicide* (Philadelphia, 1915).

² ראו רמב"ם המזכיר גם רמות אשם של שוגג קרוב למזיד וקרוב לאונס (הלכות רוצח, ו, א-ד). על התפתחות המושג קרוב למזיד ראו א. שמש, "שוגג קרוב למזיד: לבירור יצירתו של המושג בתורת האמוראים", שנתון המשפט העברי, כ עמ' 399.

³ ראו מכילתא דרשב"י, כא, יג (אפשטיין, 169); ספרי במדבר, קס, ד"ה "ואם בשנאה" (הורוויץ, 218).

⁴ לעיר המקלט יש, ככל הנראה, ממד של כפרה, ענישה והגנה מפני גואל הדם. ייתכן שיש בה כל שלושת המרכיבים או חלקם. ראו מ' גרינברג, "ערי מקלט", אנציקלופדיה מקראית, כרך ו, עמ' 383, 386; א' ורהפטיג, "גואל הדם", תחומין, יא (תשנ"ז), עמ' 326; מ. בן ישר, "על טעם ערי המקלט", דף שבועי לפרשת מסעי תשנ"ז (מס' 195); B.Z. Eliash, "Negligent Homicide in Jewish Criminal Law: old wine in a new bottle", 3 *National Jewish Law Review*, 65.

⁵ מכילתא דרבי ישמעאל, שמות, משפטים, פרשה ד, ד"ה "וכי יזד איש" (איש שלום, פ, א).

⁶ ראו הרב גינצבורג, משפטים לישראל, ירושלים תשט"ז, עמ' שכב, וכן פירוש התורה לבעלי התוספות (מהד' הרב גליס, מכון הרי פישל, י-ם תשנ"ג).

⁷ מכילתא דרשב"י, כא, יד (אפשטיין, 170).

⁸ מכילתא דר' ישמעאל, משפטים, פרשה ד, ד"ה "להרגו בערמה" (איש שלום, פ, ב).

⁹ ירושלמי, סנהדרין ה, א.

דומה שהדוגמה בתנ"ך לסוג כזה של הורג בערמה היא המקרה של יואב בן צרויה, אשר הרג את אבנר בן נר ואת עמשא בן יתר.

דוד המלך השלים עם אבנר והדבר לא נראה ליואב, שסבר שדוד טעה. יואב החליט לפעול על דעת עצמו (שמ"ב ג:כג-כז):

וַיֵּצֵא יוֹאֵב מֵעַם דָּוִד וַיִּשְׁלַח מַלְאָכִים אַחֲרֵי אַבְנֵר וַיֵּשְׁבוּ אֹתוֹ מִבֹּר הַסֶּרֶה וְדָוִד לֹא יָדָע. וַיֵּשֶׁב אַבְנֵר חֲבֵרוֹן וַיִּטְהַר יוֹאֵב אֶל תּוֹךְ הַשָּׁעַר לְדַבֵּר אֶתוֹ בְּשִׁלִּי וַיִּפְּחוּ שָׁם הַחֲמֹשׁ וַיָּמַת בְּדַם יְעִשָׂהָל אַחִיו.

יואב לוקח את אבנר אל השער, כביכול כדי לשוחח עימו. אבנר לא חשד במזימה של יואב, אשר ניצל זאת והיכה אותו מכת מוות. רש"י (סנהדרין, מט ע"א) מתאר זאת על פי המדרש:

שאל לו בערמה: יבמה גדמת היאך חולצת? התחיל שוחח מלפניו ומראהו כך היא חולצת בשיניה, והוא שלף חרבו והרגו.

בדרך דומה פעל יואב גם בהריגת עמשא (שמ"ב כ:ט-י):

וַיֹּאמֶר יוֹאֵב לְעַמְשָׂא. הַשְּׁלוֹם אֵתָה אַחִי? וַתַּחֲזֵז יָד יָמִין יוֹאֵב בְּזִקְן עַמְשָׂא לְנִשְׁקָ לוֹ. וְעַמְשָׂא לֹא נִשְׁמַר בַּחֲרֵב אֲשֶׁר בְּיַד יוֹאֵב וַיִּפְּחוּ בָּהּ אֶל הַחֲמֹשׁ וַיִּשְׁפֹּךְ מַעֵיו אֶרְצָה וְלֹא שָׁנָה לוֹ וַיָּמַת.

אכן, כמתואר בספר מלכים א' (ב:כח-לד), עונשו של יואב היה בהתאם, וכפשט הכתוב שנאמר על הרוצח בערמה: "מעם מזבחי תקחנו למות". אחרי מרד אדניה הבין יואב כי שלמה עלול לפגוע בו, ונאחז בקרנות המזבח. יואב סרב לעזוב את המזבח, ועל פי ציוויו של שלמה הרג אותו בניהו בן יהוידע באותו המקום. לדברי שלמה היה זה גמול על הריגתם של אבנר ועמשא.¹⁴

לסיכום, הפסוקים כמשמעם מדברים על הבחנה בין המזיד "הרגיל" למזיד הפועל ב"ערמה".¹⁵ הערמה מתבטאת בתכנון מוקדם, בהונאת הקורבן ואולי אף בכך שהמבצע רואה את מעשהו כמוצדק (סנהדרין, מט ע"א). נסיבות ה"ערמה" מחמירות את היחס לרוצח.¹⁶

ז ע"א, וכן רש"י על אתר שלמד מכאן את ההלכה ש"אם היה כהן ורוצה לעבוד עבודה תקחנו למות".
ראו רמב"ם, הלכות רוצח ה, יב-יד, שלפיו, לו היה יואב נידון רק בגין מורד במלכות, היה המזבח קולטו. נטילתו מעל המזבח והריגתו על ידי בניהו נעשו בגין שפיכת דמיהם של אבנר ועמשא. אך ראו לעומת זאת תוספות, סנהדרין, מט ע"א (ד"ה מאי).

עדיין נותר קושי באשר לסדר הפסוקים. מדוע דינו של השוגג מופיע בין שני פסוקי המזיד.

רעיון דומה ניתן למצוא גם במשפט הישראלי. ראו לדוגמה הצעת חוק העונשין (תיקון 119) עבירות המתה, התשע"ד-2014.

לפי כל המקורות שהובאו כאן, ההבחנה בתורה היא בין הורג במזיד שחייב מיתה לבין הורג בשוגג שחייב גלות, והכתוב העוסק במי שהרג בערמה מחדד את הגדרתו של המזיד, אך אינו קובע קטגוריה בפני עצמה.

אולם מידי פשוטם של הפסוקים לא יצאנו. על פי פשוטו של מקרא נראה, כי התורה מבחינה בין שני סוגים של הורג במזיד: לאחד היא מתייחסת בפסוק הראשון: "מכה איש ומת", ועליו נאמר: "מות יומת", ולאחר יוחד הפסוק: "וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה", ובאשר אליו נקבע: "מעם מזבחי תקחנו למות". ההבחנה היא בין מי שהורג מתוך כוונה להרוג, אך ללא "ערמה", לבין מי שעושה כן בערמה; בין מי שמבצע מעשה הריגה בכוונה, אך ללא תכנון מוקדם ומבלי להשתמש בטכסיסים מיוחדים, לבין מי שעושה כן בתכנון מוקדם ובערמומיות, כגון הכנת מארב וכיוצא בזה, ואולי אף תוך כדי הונאת הקורבן אשר אינו חושש שיפגעו בו, ועל כן גם אינו מנסה להתגונן. רבי יצחק עראמה בפירושו לתורה מסביר:¹⁰

אמנם לפי משמעות פשוטן של דברים יאמר שאפילו הרוצח הנמסר למיתת בית דין, אם נזדמן לו הענין שהוא פתאום, ובחמתו אשר בערה בו קבל ההתראה, ובפתע הכה. שזה אם נמלט למזבח, מזבח קולטו, כי יש לו עדין שום טענה שלא היה במתן המחשבה והמתק העצה. אמנם אם היה צודהו ואורב בערמה ועצה חמוצה, אז אין לו שום טענה, ואפילו מזבח אינו קולטו, כי חשב מחשבות לשפוך דם נקי והוא יותר רע מהחיות המזיקות...

לפי הסבר זה יש להבחין בין שני סוגים של הורג במזיד: מזיד רגיל ומזיד שהרג בערמה.¹¹ בשני המקרים הייתה לעברייך כוונת זדון, כלומר הוא התכוון לביצוע העבירה ולהמתת הקרבן, ועל כן בשני המקרים הוא נחשב ל"מזיד". ואולם, מעשהו של ההורג בערמה חמור יותר ממעשהו של ההורג במזיד, מפני שמעשהו הוא פרי תכנון והכנה מוקדמים, הכוללים גם את הונאת הקורבן, ואין הוא פועל כתגובה ספונטנית לאירוע מכעיס, שהיא כמובן חמורה כשלעצמה. בשני המקרים ההורג הוא בגדר רוצח שחייב מיתת בית דין, אך למזיד ה"רגיל" יש מפלט מהעונש אם יאחז במזבח,¹² ואילו את ההורג בערמה גם המזבח אינו מציל מן העונש.¹³

¹⁰ עקידת יצחק, שמות, שער מו, דף קלז, אולם ראו בפירושו של אברבנאל על אתר, שדחה פירוש זה.

¹¹ במדרש הגדול ובמכילתא דרשב"י מובאת ברייתא: "להרגו בערמה" – זה שבא עליו בתסקופין (בעלילות) כיואב שהרג את אבנר, דכתיב 'ויטהו יואב אל תוך השער לדבר אתו בשלי'".

¹² הרמב"ם קובע להלכה, שאחיזה בקרנות המזבח מועילה רק למי שנתחייב מיתה מדין מלך או מכוח הוראת שעה של בית דין. המזבח עשוי לקלוט גם הורג בשוגג, כך שלגואל הדם אסור יהיה לפגוע בו (הלכות רוצח, ה, יב-יד).

¹³ במדרש התנאים, במכילתא, למדים מן הפסוק: "מעם מזבחי תקחנו למות" – מגיד שמבטלים העבודה מידו ויוצא ליהרג". ראו גם מסכת יבמות,

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף